

— a veszély egyelőre nem kívülről jön. Ez a megállapítás igen különös, hiszen ma már félig-meddig hivatalos orgánusok is — pl. a Magyar Szemle — leszögezik a német propaganda vakmerőségét s ha Szekfűnek mindez ellen nincs óvó szava, akkor igazán nem csodálatos, ha Szabó Dezső még a szokásos kiméletlenséget is tetézve, tiltakozik az ellen, hogy a német propagandát egyszerűen a régen megindult gyarmatosítás folytatásának minősítse a történetíró. És tiltakozik az ellen a beállítás ellen is, hogy a nyugateurópai kulturát mi a bevándorolt németeknek köszönhetnők. A hazai németiség szelleme irtóztott az egyetemes látásmódtól. „Kétségtelen, hogy az igazi, teljes értelemben vett nyugateurópai kultúra (francia, angol, holland, olasz, belga) egészséges tápláló és ösztönző felzívása magyar intézményeken és magyar tehetségeken át történt a magyarságban — legtöbbször a német szellem ellenére. Hiszen éppen abban is, hogy a fajmagyarság zöme a német reformáció helyett a franciát élte magáévá, a némettől lehetőleg legtávolabb álló magyar lelki alkat szerves védekezése nyilatkozott meg mindattól, ami német. Az igazi nyugateurópai kulturát közvetítők nevei a 15. és 16. század nagy magyar humanistái, aztán Apácai Cseri, Szenci Molnár Albert, Misztótfalusi Kis Miklós, Faludy, Széchenyi, Kazinczy, Bessenyei, Kölcsey, stb., stb. alig sorolhatók az előkelő és nagyszerű befogadottak fajiságába. Ellenkezőleg: a magyar iskolák és nagy magyar szellemek sugárzása vitte be a hazai németiség igen sok feléle törtetőjének szűkös német kulturájába a nyugateurópai kultúra megtágitó lehelletét.“ Lehet, hogy ebben is van valami kis túlzás. Bizonyos, hogy a németek nyugatról beköltözve nagyobb civilizációt hoztak vagy legalább is *mást*, mint amit itt találtak és az is bizonyos, hogy kiváltságaikhoz ragaszkodtak s ennyiben konzervatívok, a reformok ellenzői voltak, de egyek voltak velük a magyarság uralkodó rétegei is — másrészt, ha akadtak Schittenhelm Edék, akik kényszerűségből vagy opportunusból harcoltak a magyar szabadságért, olyanok is voltak szép számmal, akik meggyőződésből harcoltak a magyar reformokért. Nem érdem, hogy ezt a sok német is megtette és nem a magyar faj hibája, hogy ezt sok magyar elmulasztotta. Szekfű Gyula elveti a sulykot, mikor érdemeket kovácsol a németek kötelességteljesítéséből, de Szabó Dezső is elveti a sulykot, mikor a hibáztatott német faji szolidaritással a magyar faji szolidaritást állítja szembe. A közös nevező, ami egy sikra hozza az érdekeket és minden dolgozó részére megoldást hoz, csak a különleges érdekeket nivelláló demokratikus fejlődés lehet s csak is így következhetik be minden erőszak nélkül, hogy a *szellemi termelés legszélesebb emberi formája mi legyünk*, hogy a jövőt jelentő konjunktúra mi legyünk s ha igazán van német veszedelem kívülről — amit Szekfű nem lát meg — és ha igazán van német veszedelem belülről — amit Szabó Dezső oly élesen meglát — azt a dolgozó emberek összefogása és érvényesülése sokkal inkább ki tudja küszöbölni, mint a hiu álmoktól megrészedett faji szolidaritás. (Rab Imre.)

SZEBERÉNYI LAJOS: KIERKEGAARD ÉLETE ÉS MUNKAI

(Békéscsaba, 1937)

A fanatikus vallási reformerek sorsa mindig tragikus, mert mindig valami ki nem egyenlíthető ellenmondást jelent. Ilyen ellenmondást jelentett Kierkegaard is a maga korában és szuggeráló egyénisége ma sem szűnt meg hatni. Mert Kierkegaard a világtörténelem legmakacsabb és legzseniálisabb destruktora közé tartozik. Azok közé, akiknek a rombolása még egy század múlva is megráz és épít. Nem csodálatos, sőt természetes, hogy nemcsak közvetlen hatása van az időben közelállókra, de ei-

gondolásának és munkájának hatása a mi korunkra is élénken sugárzik, annál élénkebben, minél inkább benne vagyunk a korváltás kritikus lázában. Ez a kor éppugy viaskodik a gazdasági formák nagy problémája mellett a keresztény igazság problémájával, mint Kierkegaard a maga harcos életében. Eklektikus a filozófiában, orthodox a teológiában s hogy ez így van, az különös körülmények szintéziséből következett. A sokratesi lelkű Kierkegaard sokratesi dialektikával dolgozik és észbeli adottságai a racionalizmus felé kellene, hogy irányítsák. Az apai szigorúság, a beteges testi habitus — atyja 57, anyja 45 éves volt, mikor Kieskegaard született — a teológiába kényszerítik. A teológiai korlátok között azonban nem tud megmaradni s igazságkereső hevében elemi erővel támadja egyházát, sőt kora kereszténységét is. Kierkegaard közvetlen támadása a dán püspökök s a dán kereszténység ellen irányul, de hatása tulmegy a dán határokon: *Dorner* és *Schrempf* német lelkészek az ő hatása alatt radikalizálódtak. (L. Dorner: *Warum ich aus Kirche und Amt herausgetreten bin?* 1893 és Schrempf: *Akten zu meiner Entlassung aus dem Württ. Kirchendienst* 1892), de a határokon belül és határokon kívül hiába áldozzák fel egyes rajongók állásaikat: *az egzisztenciát könnyebb feláldozni, mint az egzisztenciális teológiát valóra váltani*, ami — s ez okozza a nagy vallási rombolók és építők szomorú heroizmusát — a valóságban lehetetlen is, mert a vallás az ideális eszmények foglalója s az élet — s ebbe tartozik az egyház is — a *lehetőségek praxisa*. Ott magasan lebegő, hozzáférhetetlen elvek, itt kompromisszumos kiegyenlítések. Kierkegaard elgondolásai nem mehettek át a gyakorlatba s ez nem csupán elgondolásának eszményiségén mult, de az ő nagyon sajátos körülményein is; — idetartoznak: születése, véralkata, fizikai állapota, melyek egyenként és összesen determinálták. Erre a csodálatos életre sok író próbált rávilágítani, magyar írók is (*Kierkegaard: Önvizsgálat*, ford. Szeberényi Lajos, *Kierkegaard: Isten változatlansága*, ford. Szeberényi Lajos. Széles László: *Kierkegaard gondolkodásának alapvonalai*, 1933, Bárány Brandenstein Béla: *Kierkegaard* 1934). A legújabb Kierkegaard munkát Szeberényi Lajos írta híveinek — s ha művelteknek is — de mindenesetre *hívőknek* készült, tehát népszerűsége kellett törekednie, bő tartalmi ismertetésekkel, ami nem fölösleges, végeredményben élete és műveinek ismertetése alapján rajzolja meg Kierkegaard jellemét, teszi érthetővé elszigeteltségét s teszi érthetővé állandó hatását s azt, hogy ma is nyugtalanítja az egyéneket és közösségeket és mindenkit, akit nem hagynak hidegen korunk lélekcsereelő napjai.

Szeberényi Lajosnak sikerül jellemrajzot adni erről a különös, ellentétekből összerótt emberről. Egy hatalmas intellektus, aki ellensége az intellektualizmusnak, az egyéniség apostola és az aszkézis hirdetője, a dán egyház támadója és a kereszténység új formáinak keresője, aki azonban mégis távol van attól, hogy reformátor legyen... Gyermekkorában minden alkalommal egy tallért kap atyjától ajándékba, ha megtartja emlékezetben Mynster püspök prédikációit, felnőttként makacs ellensége az okos és világius gondolkodású püspököknek. Támadja az egyházat, de nem rendítik őt meg hitében azok a könyvek és vitairatok, melyek Strauss könyve nyomán napvilágra jutnak, *beleélése* megmenti őt attól, hogy eltérjen a jézusi eszménytől. Buskomor fiatal ember, egyaránt ellensége a dogmáknak és racionalizmusnak. Nem dogmatikus és még kevésbé intellektuális álláspont nála a kereszténység, inkább heroizmus. „A kereszténység radikális gyógy mód, amelyhez csak kétségbeejtő ugrással közeledhetünk, erre azonban csak nagyon kevés ember határozza el magát. Ehhez az elhatározáshoz csak csodálatosan ködtelt levegőn át ju-

tunk, amely lázt okoz és kísértésekkel jár. Mikor a kereszténység a világon feltűnt, hatalmas jelenség volt, most azonban megelégszik egy pápával vagy azzal, hogy az emberek fejébe bibliát és hitvallást rak.“

Kierkegaard nem tud semmi kompromisszummal megbékülni és ezért halogatja vizsgáit is. A kereszténységben való elmélyülés fontosabb neki, mint a gyakorlati papság lehetséges formája. Enten-eller (*Vagy-vagy*) c. könyvében szembe állítja egymással az *esztetikus* embert és az etikust. Az esztetikusként *lehetőségei* vannak, az etikusként *feladatai*. A kettő felett áll a *hit*, mely több az esztétikai hangulatnál és több az etikus álláspontnál: a hitnek *lemondás* a feltétele, nem közvetlen ösztöne a szívnek, hanem a *lét paradoxonja*. Ott kezdődik, ahol a tudás megszűnik. Módszerében Sokratesszel rokon, de mégis ellenfele az intellektualizmussal szemben való állásfogaásában. Sokratesszel szemben azt vallja, hogy az ember nem születik az igazsággal. Annak a pillanatnak, amelyben az ember az igazság birtokába jut, örökkévaló jellege van. A tanítvány az az ember, aki mikor az igazságot elnyerte, az igazság születésével új emberré lesz. Ezt a szívében végbemenő radikális változást nevezzük *ujjászületésnek*. A hazugságtól az igazság felé fordulás az *ujjászületés*. Az előbbi állapota felett való aggodalom tereli az embert a vallás felé: ezt nevezzük *bűnbánatnak*.

Ime a szakadék, melybe bele kell zuhannia a vallási reformernek, még ha tiltakozik is a reformerség ellen, de tisztán belső erők útján akar *ujjászületést*. Ő maga is intellektuális — sőt egyoldalúan intellektuális uton jutott ilyen meggyőződésre s mégis megveti az intellektust, megveti a természettudományokat, megveti az okosság — világiasság — embereit, megvet minden világi mozgalmat s *ezen a ponton érintkezik az ilyen szélső individualista egyének abszolút istenszeretete az abszolút emberkerüléssel, vagyis embergyűlölettel*. S ez a nagy ellenmondás a tragédiájuk. Nem gondolnak arra, hogy az általuk átélt istenérzés csak az emberi intézményeken át lehet valósággá. Az emberi intézmények pedig csak a társadalmi mozgalmakon keresztül jöhetnek létre és fejlődhetnek jobb célok felé. A valódi élet iránti érzéketlenségét kitűnően jellemzi Szeberényi Lajos: „Neki, a legszélsőbb individualizmus hívének nem volt semmi érzéke a politikai mozgalmak iránt. Nem tudta megérteni a kitörő lelkesedést, amikor a schleswigi dán testvérek felszabadításáról volt szó. A skandináviai eszme hirdetőit kigúnyolta, a politikában szerinte sok a képmutatás, ámitás s ezt lelke mélyéből gyűlölte. Nem volt benne történelmi érzék s ebben a tekintetben ép' ellenkezője volt hazája másik vallásos géniuszának, Grundtvignek... Ekkor erősödik meg benne az a meggyőződés, hogy a tulajdonképpeni kereszténység már nem is létezik. „A kereszténység szerinte teljes lemondásban áll és az állam és egyház viszonyáról való elgondolása dokumentálja leginkább, hogy a Kierkegaard féle egyéniség minden keretet szétpattant s nemcsak az államot, de az államban elhelyezkedő egyházat is kiveti szokott kereteiből. Tehát akarva nem akarva: szélsőséges forradalmár. Eltekintve a Corsar nevű élclappal való harcát, az egyházak nem harcoltak annyira Kirkegaard ellen, mint ő az egyház ellen. Ez azért történhetett, így, mert *részletigazságai* ellenállhatatlanul hatottak. Egyházon kívüli vallás az ő vallása, legegényibb élmény, melyet csak nagy lelki készséggel szerezhet meg az ember. Halálközelsége Voltaire mellé állítja őt. „Barátjának arra a kérdésére, hogy nem akarja-e felvenni az urvacsora szentségét, ezzel felelt: Igen, de *nem paptól*, hanem világi ember kezéből.“ Boesen válaszára, hogy ez nem lehetséges, Kierkegaard ezzel felelt: „*Akkor hát meghalok anélkül*“.

Akár dán, akár világviszonylatban nézzük, róla is elmondhatjuk:

nem volt elődje és nem volt utódja. Szeberényi megértően jellemezte ennek a csodálatos embernek gyakorlati meddőségét, de egyben rámutat arra is, hogy Kierkegaard azon *nagy tévedők* közé tartozott akik megtalálták az igazságot, melynek erejével az emberi lelket az örökkévalóság jegyében kell a tökéletesség felé irányítani. (Kemény Gábor)

HALASY-NAGY JOZSEF: A FILOZÓFIA KIS TÜKRE. (Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest)

A könyv tényleg könnyű nyelven, népszerűen mutatja be az iskolás filozófia részéről szóhajóhető problémákat. Elmondja, milyennek képzei a filozófust. Csillogó, ötletes ez a jellemzés. Szembehelyezi a próféta és a művész, az önátadás és önállítás képviselőit, — a filozófus mindakettő keveréke. A filozófus lélek gátlásait azután ebből a tényből vezeti le, kétségtelenül érdekesen. Ezután az igazság kérdése felé fordul, ami szerinte független a valóságtól, a tértől és időtől, léte önmagában áll. Ezzel kapcsolatban nem mulasztja el az ellenkező álláspontok (relativizmus, pragmatizmus, fikcionalizmus) ismertetését. Felvázolja az ismeretelmélet főbb irányzatait is, leszögezve a maga álláspontját, mely szerint megismerés csak úgy jöhet létre, ha a tárgy és tudat azonos logikai szerkezettel bír. Hogy e felfogástól filozófiai idealizmusa ne szenvedjen kárt, még hozzáteszi: „Persze e közös logikai mozzanatok nem a lét, hanem az érvényesség síkjában fekszenek... Mert, ha valami érvényes, ebből még nem következik, hogy a valóságban létezik is.“ (Szerinte ezen a ponton bukott meg Hegel pánlogizmusa.) — A tudomány sorsát a logikai alapelvek határozzák meg — folytatja egy más fejezetben, — viszont az igazságnak más jelentőséget tulajdonít a természettudós és más a történetirő. A abszolút igazság egyedüli birtokosa Isten. Természetesen részleteikben mindezekről sokkal többet mond, a lényeg azonban ennyi. — A világnézetekről szólván két főbb világnézeti irányt emel ki. Lélektanilag az önállítás ösztönéből vezeti le a naturalizmust és az önátadásból az idealizmust. A naturalista szemében a valóság jelent mindent; csak a földön kíván otthon lenni, minden lény egyenlő sokat és egyenlő keveset ér s e felfogást a társadalomra alkalmazva megkapjuk az egyenlősítő demokrácia alapelvét. A naturalista legfőbb élettevékenysége a létért való küzdelem, minek következtében eszményhijas, antimorális, szélsőségesen egoista, csak a maga egyénisége érdekli, a társadalmi szerződést kényszerből, csak azért ismeri el, mert önmagában nehezebb harcolnia. A naturalista szerint a társadalmi lét is hasonló küzdelem, de itt már tömeg tömeg ellen, osztály osztály ellen harcol. „Ebből tevődik össze — írja — a történelmi folyamat, melynek hőse a naturalizmus világnézete szerint sohasem az egyén, hanem a névtelen tömeg... Ebből a felfogásból táplálkozik a szocializmus, ez a történelmi materializmus filozófiai magja.“ Ismerjük ezeket a megállapításokat, viszont tudjuk azt is, hogy mennyire nem érintik ezek a materialista dialektika lényegét. Átgondolásai természetére elég csak arra az egy ellenmondására utalni, hogy az egyén és a társadalom rosszul egyensúlyozott kölcsönhatásából eredő osztályharc korántsem azonosítható magával a szocializmus végső célkitűzésével. A létért való küzdelem a legkevésbé sem a végső célt jelenti, hanem az egyéni-társadalmi élet színvonalának emelését.

A könyvet klasszikus filozófusok szövegdarabjainak bemutatása zárja. Ebben a sorban helyet foglal Kornis Gyula magyar kultuszminiszteri államtitkár is Platon, Aquinoi Szent Tamás, Descartes és mások mellett. Ehhez bizonyára fölösleges a bővebb kommentár. (Domokos Aranka)